

Recensioner/Reviews

Judith Winther

Kabbalah. En rejse i jødisk mystik. Forlaget Bogan, Lynge 1986, 150 sider.

I 1954 udgav **R. Edelman** sit bind med titlen "Jødisk Mystik" i serien "Verdensreligionernes Hovedværker" på Gyldendals forlag. Efter ca. 30 siders indledning med beskrivelse af jødisk mystiks udviklingsfaser og væsen fra den rabinske litteratur til Hasidismen følger en velvagt tekstantologi med korte introduktioner og enkelte noter. Dette værk er nu blevet suppleret op med **Judith Winthers** bog om emnet, således at der på dansk er en god mulighed for at sætte sig et godt stykke ind i jødisk mystik. Hermed være ikke sagt, at J.W.s bog ikke kan stå alene. Den udgør i sig selv et afrundet hele (uden at relatere sig til Edelman's antologi) med en veloplagt og indtrængende forelæggelse af emnet, som er beregnet for og kan læses af en bredere læserkreds.

Bogen redegør for de tre hovedfaser indom jødisk mystik: Efter en kort indledning med grundbegreber (s. 9-15) følger et afsnit om Merkavah-traditionen, 1. årh. f.v.t.-10. årh. ev.t. (s. 17-40); Dernæst om Zohar-traditionen, begyndende med den tidlige Kabbalah, over Zohar selv til den lurianske mystik, altså 13.-17. årh. (s. 41-116), og endelig behandles Hasidismen, fra 18. årh. og fremefter (s. 117-153). Til slut følger en kortere litteraturfortegnelse.

Det er klart, at når et så omfattende emne skal behandles så relativt kortfattet, så har det måttet begrænses. Det sker på to måder. For det første er der områder, der traditionelt henregnes under emnet, som lades ubehandlede. J.W. er således meget kortfattet om mystikens (dunkle) oprindelse og behandler slet ikke

den middelalderlige bevægelse Hasidey Ashkenaz. For det andet afgrænses emnet sådan, at det hovedsagelig er mystikernes ideverden (kosmologi og antropologi), der behandles; denne "teologiske" tilgang suppleres kun i meget begrænset omfang med f.eks. religionssociologiske og -psykologiske problemstillinger. Det vil nogle savne. Til gengæld får vi inden for de således afstukne rammer en både kyndig, engageret og i det væsentlige velskreven fremstilling.

Afsnittet om *Merkavah-traditionen* behandler den ældste jødiske mystik, der er centreret om de himmelske haller (*hekhalot*), og mystikerens ekstatiske rejse igennem dem frem mod den himmelske trone eller tronvogn (*Merkavah*). Sigtet er, i en ærefrygtindgydende oplevelse at komme den fjerne, ophøjede og almægtige Gud nær. Men rejsen er farefuld. Den forudsætter både renhed og indsigt. Renhed for ikke at blive tilintetgjort ved at blive rykket ind i den almægtiges nærhed, og indsigt for at kunne modstå alle de farer, der lurker på vejen. "Vejen er fuld af farer og forhindringer. Af vildledende syner. Af prøvelser. Den rejsende krydser broer, der spænder over ildfloder, som strømmer fra den guddommelige trone. Og ødelæggelsesengle forsøger at tilintetgøre ham" (s. 26 f). Man må således kende englenes hemmelige navne og deres funktion i det himmelske hierarki, man må kende himmelens indretning, så man f.eks. ikke, når man ser glansen af det rene marmor i den sjette himmelske hal opfatter det som vand; for de engle, der vogter hallen vil tage dette som bevis for, at man er uegnet til at fortsætte rejsen (s. 29). Det endelige mål er synet af tronen og stikkelsen over den, som mystikerne beskriver under inspiration fra særligt Hez. kap. 1. Deres tanker

gengives af forfatteren i en framstilling, hvori der indføjes mange velvalgte citater fra Merkah/Hekhalot litteraturen. Desværre angives det dog hverken her eller i det følgende præcist, hvor citaterne stammer fra.

Denne del af bogen afsluttes af et lille afsnit om det komplicerede skrift *Sefer Yetzirah* (formdannelsens bog, s. 33–40), en spekulativ kosmologisk tekst, vel inspireret af neo-pythagoræisk tænkning, hvis tese det er, at Gud skabte verden ved hjælp af "32 visdomsveje", nemlig de 10 grundtal plus det hebraiske alfabets 22 bogstaver. Forfatteren vælger her at lade den meget vanskeligt tilgængelige tekst tale for sig selv og kun give den få kommentarer med på vejen.

I det 12. årh. har en ny form for jødisk mystik udkrystalliseret sig, nemlig den egentlige *kabbalah*. Overgangen hertil skildres under overskriften "Kabbalahs fremkomst" som indledning til afsnittet "Zohars-traditionen". På trods af, at den ældre mystiks begreber stadig anvendes, er der tale om et væsentligt sporskifte i mystikkens historie, hvilket nok burde være fremhævet stærkere, end forfatteren gør: Fra en mystik, der centrerer sig om oplevelsen af den ophøjede himmelske trone, den ærefrygtindgydende Gud, som ingen kan blive et med, ændrer mystikken sig under indflydelse af nyplatonisk emanationslære. Med Winthers ord: "Sjælen er ikke nogen afgrænset essens buret inde i et legeme, men en uafbrudt linje af åndelig væren, der strækker sig fra den guddommelige kilde og hinsides et enkelt legeme: "Menneskets sjæl er billedet og mønstret på universel væren, det højeste plan af fuldkommenhed." (s. 68). Dermed er den ontologiske forudsætning tilstede for, at mystikken kan tendere i retning af at blive sådan, som J.W. definerer mystik allerede i indledningen til bogen, men som virkeligheden først er meningsfuldt på dette stadium: "Mystik er at 'træde ind i parades'. Det er oplevelsen af det guddommelige på en intuitiv, intensiv og dyb måde. Det er selvets direkte og umiddelbare forbindelse med det guddommelige. Det er selvets udslettelse i det guddommelige" (s. 11).

J.W. beskriver den komplicerede begrebsverden, vi finder i Zohar (Bogen om den himmelske Stråleglans, ca. 1280), med beundrings-

værdig klarhed: Fra Den Uendelige (*En Sof*), som transcenderer enhver menneskelig erkendelse, emanerer først ti *sfirot* ("aspekter" eller "energicentre", gennem hvilke Gud åberbarer sig for mystikerens indre øje). Til forskel fra i nyplatonismen drejer det sig om emanationer inden for Gud selv. Men emanationskæden fortsætter gennem tre verdener, alle af samme struktur som den øverste. Den laveste af dem, som kaldes *Olam ha-Asiyah*, er "...den åndelige arketype på det materielle kosmos" (s. 64), der først gennem syndefaldet materialiseres til den bekendte, umiddelbart erkendelige verden.

Menneskets udførelse af sin opgave, opfyldelse af Torah'ens bud, bøn med *kavanah* (koncentration) og meditation, får nu kosmiske konsekvenser; de bliver *tikkunim* (genoprettelses handlinger, s. 75 ff): Den harmoniske strøm af energier mellem de forskellige sfirot i Gud selv er blevet forstyrret af syndefaldet. Gennem *tikkunim* bidrager mennesket til genoprettelsen af denne harmoni.

Afsnittet om Zohar-traditionen fortsætter med en redegørelse for den *lurianske mystik* (fra det 16. årh., s. 87 ff), for hvilken det karakteristiske er, at eksiltanken (på baggrund af jødernes fordrivelse fra den Iberiske halvøi 1492–96) bygges ind i kosmologien. Forudsætningen for skabelse/emanation er, at den uendelige og allestedsnærværende så at sige trækker sig sammen, så der opstår et ur-rum eller ur-eksil sted, hvorind i skabelsen/emanationen kan finde sted. En afgørende forskel fra Zohar er, at lurianismen er langt mere optaget af den bekendte, syndige verdens afslutning i den messianske tid, end tilfældet er i Zohar. Den skal hidføres gennem *tikkunim*. "Reetableringen af den oprindelige enhed i Gud og kosmos ligger i menneskets hænder. Hvis det lykkes for mennesket, vil han forløse sig selv, det jødiske folk og endog Gud selv. Udfri dem fra den eksiltilstand de befinder sig i" (s. 99), og J.W. beskriver derpå, den praksis, dette forudsætter, ved at gennemgå lurianernas særlige bøn- og meditationssystemer (s. 100–112). Her beskrives de såkaldte *Kavanot* og *Yihudim* (koncentrations- og enhedsskabende bønner). Særligt for ikke-hebraiskkyndige vil disse dog være uhyre vanskelige at sætte sig in i. Her er mere forklaring og også mere analyse af meditatio-

nernes psykologiske virkninger påkrævet.

For lurianismen stod messianismen som sagt i centrum, og en messias kom også; Shabtai Zvi, der, ligesom bevægelsens hovedteolog Nathan af Gaza var lurianer. Side 113–115 beskrives det, hvorledes Nathan kunne modificere tikkun-tanken, så troen på Shabtai's messianitet kunne opretholdes, selv efter at han var konverteret til Islam: "For at fuldbyrde opgaven måtte Messias stige ned i urenhedens og besmittelsens sfære for at befri de 'gnister' der måtte befinde sig der. 'Gnister' er ligeledes indeholdt i synder. Og shabtainisterne gjorde gældende, at kun ved faktisk at begå disse synder kan man 'forløse de gnister', som skjuler sig i dem" (s. 114 f). Den konvertering sultanen aftvang Shabtai, var altså, ligesom hans andre "fremmede gerninger" en handling, gennem hvilken Messias steg ned i urenhedens sfære for at befri guddommelige gnister, der var fanget under dens herredømme.

Det næstfølgende hovedafsnit: *Den hasidiske Tradition* udgør sammen med kapitlet om Zohar (s. 47–86) bogens højdepunkter.

Det beskrives kort, hvad der var baggrunden for, at den hasidiske bevægelse kunne blive en massebevægelse (s. 118 f). For det første var den et svar på den politiske undertrykkelse. I dens forkyndelse lå der "...en åndeliggørelse af virkeligheden, der bød på indre frihed, selv om de fysiske snærende bånd var ubrudte" (s. 119). For det andet var bevægelsen en social og religiøs redaktion inden for de østeuropæiske, jødiske samfund, hvor de rabbinske autoriteter, som betonedede intellektualiteten i form af studium af Bibel og tradition, var allierede med de (relativt få) velstillede familier, som ledede de jødiske samfund sammen med rabbinerne. I oprør med intellektualiteten stiller hasidismen det følelsesmæssige i centrum—dog uden at forkaste traditionens autoritet. Dens bud rokkes der ikke ved (s. 120).

Hasidismen viderefører den lurianske kosmologi, dog sådan, at det kollektivt messianske ikke mere har den centrale position, det tidligere havde. Ligeledes er det en hovedtendens at lægge vægten på mystisk psykologi. Tanken om Guds trækken sig sammen (*tzimtzum*) så der opstår et ur-rum er bevaret, men betyder blot "...at guddommelige lys bliver mere

og mere skjult, så skabningerne er i stand til at nyde en uafhængig eksistens, set fra deres synsvinkel, ikke fra Guds" (s. 124). Samtidigt med at Gud er transcendent, er han at finde i alt. "Gud gennemtrænger alt. Men "alt" er ikke identisk med Gud" (s. 125). Således kan man møde Gud overalt, vel at mærke, hvis man overvinder sin selvcentrering og viser ydmyghed (*Shiflut*). Da er man modtagelig for den guddommelige overflod, der møder en overalt (s. 129). Da er lidelsens problem også overvundet, thi: "Gud er langt mere virkelig end menneskets fysiske og materielle trængsler" (s. 126). Derfor er det afgørende også glæden over Gud, den inderlige glæde, der lader den menneskelige sjælen flamme op (*hillahavut*) og fører til den forening med Gud (*devekut*), som er mystikerens mål. Afsnittet om "Den hasidiske vej til Gud" (s. 138–47) skildrer bl.a., hvorledes hasidiske jøder gennem bøn og meditation og ikke mindst gennem sang og dans opnår dette.

Bogens sidste afsnit, som hedder Tzaddik (s. 148–52), beskriver det for hasidismen særegne, at dens tilhængere grupperer sig omkring tzaddik'er ("retfærdige", åndelige mestre), der virkede "...som den kanal, gennem hvilken den guddommelige kærlighed, *hesed* strømmede ned, og som den stige, ad hvilken menneskets sjæl steg op" (s. 149).

Selvfølgelig er der også i dette afsnit omkostninger ved den relative korthed, f.eks. at forskellene inden for den hasidiske bevægelse ikke kommer til deres ret. Men alt i alt er det en overordentlig nyttig bog, Judith Winter har skrevet, som man kun kan håbe på, vil blive meget læst.

Peter Steensgaard

Religion och samhälle i Mellanöstern.

Uppsatser på grundval av föreläsningar vid ett symposium i Lund. Red. J.-O. Blichfeldt och J. Hjärpe. Plus Ultra. Löberöd 1985. 311 s. ISBN 91-86668-06-4

Den 8–11 juni 1983 avhölls ett symposium i Lund med temat *Religion och samhälle i Mellanöstern* inom ramen för den verksamhet som Lunds universitets tvärvetenskapliga Program för Mellanöstern- och Nordafrikastudier bedriver. De flesta, men inte alla, av de längre bidragen har bearbetats för publicering i en bok med samma titel som symposiets tema. Flera av artiklarna är av intresse för judaister, och det är orsaken till att boken recenserar i denna tidskrift. Jag inskränker mig här till just dessa artiklar, men vill samtidigt ge uttryck för min uppskattning även av de icke recenserade artiklarna i boken. Sammantagna ger artiklarna en nyttig och aktuell översikt över den problematik titeln hänvisar till.

Bengt Knutsson pekar i sitt korta och skissartade bidrag "Sionismen som exponent för de icke islamgrundade nationaliströrelserna i Mellanöstern (Iinamö)" (ss 149–159) på några av de hos oss mindre väl kända nationaliströrelserna i Mellanöstern, som inte baserar sig på islam, och som även vunnit terräng bland företrädare för respektive nationaliteter i diasporan. Knutsson hänvisar framför allt till *assyrier* och *syrianer*, vilka även är representerade i Sverige. Han visar på en viss strukturell likhet mellan centrala aspekter i sionismen och nationaliströrelser bland de nämnda nationaliteterna. De strukturella likheterna samlas under följande rubriker: 1) förislamisk historientitet; 2) förislamisk religionsidentitet; 3) förislamisk språkidentitet. Förekomsten av sådana strukturella likheter är intressant, men behöver inte förutsätta genetiska samband, vilket Knutsson inte heller hävdar. Det tema som Knutsson aktualiserar tarvar säkert fördjupning.

Peter Steensgaards artikel "Jødisk religion som faktor i israelisk indenrigspolitik" (ss 161–183) är väl strukturerad. Han börjar med ett kort avsnitt om judendomen som religion, där han framhäver den traditionella halakans roll och betydelse och där han visar att halakan av historiska skäl givit vägledning framför allt på privat- och handelsrättens område, medan det offentligt rättsliga blivit outvecklat, isynnerhet statsrätten. Detta har som följd att det är vanskligt att tillämpa halakan på en judisk stat i det 20 århundradet. Försök att etablera en

institution som i stil med det antika Sanhedrin skulle kunna reglera den del av halakan som har med det offentligt rättsliga livet att göra, har inte lyckats.

Efter en beskrivning av de olika partierna och deras inställning till religiösa spörsmål går författaren in på det s.k. *millet*-systemet—ett arv från den turkiska tiden enligt vilket de så kallade *skriftfolken* (*ahl al-kitāb*) hade självstyre på vissa områden, framför allt undervisning och familjerätt—och äktenskapslagstiftningen. Författaren visar att de rabbinska domstolarna övertagit jurisdiktionen i frågor som hör med ingång och upplösandet av äktenskap att göra. Här hade det kanske varit på sin plats att beröra förhållandet mellan rabbinska domstolar och andra delar av rättsskipningen i Israel. Det hade bidragit till en klarare förståelse av situationen.

Författaren behandlar—nödvändigtvis i korthet—sabbatens ställning och religionens plats i skolorna. Mot bakgrunden av de omfattande och detaljerade föreskrifterna bland de ortodoxa om tillåtet och förbjudet arbete på sabbaten och andra helgdagar och mot bakgrunden av det faktum att de sekulariserade judarna har en klar majoritet i Israel är det givet att det är bäddat för konflikter. Författaren visar på ett förtjänstfullt sätt på det komplicerade och konfliktfyllda i situationen. Det finns emellertid ingen plats för en diskussion om *kosher* föda i restauranger och andra offentliga utskänkningsställen, en besvärlig fråga eftersom den aktualiserar frågan om i vilken utsträckning andra huvudriktningar inom judendomen än ortodoxin är legitim i Israel; det senare är i sin tur en verkligt het potatis, som hade förtjänat separat behandling. Steensgaard tangerar problemet i det sista avsnittet, där han behandlar frågan om vem är jude, en fråga som väckt stort intresse i samband med uppmärksammade rättegångar föranledda av tolkningen om lagen om tillbakavandande och lagen om förvärvande av medborgerskap, enligt vilka varje jude har rätt att immigrera till Israel och bli medborgare i staten Israel.

Judith Winther går i sin artikel "Gush Emunim—de troendes blok" (185–213) in på en omfattande och svår problematik i dagens Israel, den problematik som aktualiseras av de judiska

grupper som—ofta med våld—grundat bosättningar i de ockuperade områdena, framför allt i den så kallade Västbanken. Denna verksamhet har förmodligen varit en av de faktorer som kraftigast bidragit till den blodiga resningen bland den palestinska befolkningen i de ockuperade områdena.

Gush Emunim framträdde som en rörelse först efter Jom Kippur-kriget 1973, en rörelse som dock är svår att få ett grepp om, eftersom den saknar en fast organisation och klart faststakat program. Gush Emunim växte fram i en beredd jordmån, och författaren ägnar mycket utrymme åt att teckna dess idéhistoriska bakgrund. Hon går tillbaka ända till början av 1900-talet, till grundandet av den nationalistiskt-religiösa organisationen MIZRAHI inom det sionistiska världsförbundet, och följer upp dess historia i grova drag. Fragmentationen av MIZRAHI kommer väl fram, liksom även Zvi Jehudah Kooks centrala betydelse som impulsgivare för de senare ledarna för Gush Emunim. Författaren behandlar Gush Emunims förhållande och ställningstaganden till olika fenomen som: messianismen, staten Israels "helhet", parlamentarisk demokrati, krig och fred,

bosättningarna i de ockuperade områdena. Framställningen är något osystematisk, men engagerat och insiktsfullt skriven.

Ingmar Karlsson bidrar med en artikel med rubriken "Israels teo-politik" (215–233). Författaren är, från tidigare publikationer att döma, väl insatt i det politiska spelet i Mellanöstern och dess religiösa övertoner. Artikeln skall emellertid inte vara en översikt av Israels aktuella "teo-politik", utan "en redogörelse för vad Bibeln säger om den judiska rätten till Israel, det förlovade landets geografiska omfattning och den tidigare bofasta befolkningens rättigheter" (215). Men det visar sig att bidraget inget har med exegetik att göra, utan är en politisk pamflett av dubiös kvalitet. En sådan hade jag inte väntat mig i detta sammanhang.

Av de recenserade artiklarna är det framför allt de danska bidragen som väcker förtroende, och de är ett synligt bevis för intresset för judaistik i Danmark, även sådan judaistik som rör dagsaktuella problem.

Nils Martola